

SULTAN AZİZ'İN AVRUPA SEYAHATI DÖNÜŞÜ MÜNASEBETİYLE YAPILAN KUTLAMALAR VE BİR MANZUM TARİHÇE

Osman KÖKSAL

Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir

ÖZET

Sefere çıkma geleneği hariç tutulursa Osmanlı sultanlarının dış ülkelere seyahatte bulunmadıkları bilinir. Hatta bir iki münferit örnek dışında onlar kendi ülkelerini de gezmemişlerdir. Sultan Abdülaziz'in 1867de gerçekleştirdiği Fransa, İngiltere, Avusturya ağırlıklı Avrupa seyahati bunun tarihteki ilk ve tek istisnai örneği olmuştur. 47 gün gibi uzun denebilecek bir sürede tamamlanan ve dönemde büyük yankı uyandıran seyahatin Osmanlı toplumundaki etkileri de büyük olmuş, Padişahın dönüşü tüm Osmanlı topraklarında üç gün- üç gece süren coşkun şenliklerle kutlanmıştır.

Makalede –bazı tarih kitaplarındaki ansiklopedik bilgilerle tarihi roman türünden bir iki eser dışında araştırmacıların fazla ilgisini çekmeyen- seyahatin özet kronolojisiyle birlikte, sultanın dönüşü münasebetiyle devlet merkezi İstanbul ve tüm ülke sathında yapılan kutlamalara dair bilgi verilmiştir. Yine padişahın dönüşü şerefine dönemin şairlerince kaleme alınan ve seyahati konu edinen manzum eserler hakkında bilgi sunulmuş; bunlara bir örnek olarak Süleyman Hayrî Efendinin kasîde tarzında yazdığı manzum tarihinin transkribe metni verilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER

Avrupa seyahati, Abdülaziz, manzum tarih, şehriyîn

THE CELEBRATIONS HELD BECAUSE OF THE RETURN OF SULTAN ABDÜLAZİZ FROM THE EUROPEAN VOYAGE AND A POETIC HISTORY

ABSTRACT

Excluding the state of war fare, it is known that the Ottoman sultans did not go abroad for voyage. Besides, even apart from a few individual incidence, they did not visit any where in their country. Sultan Abdülaziz'z voyage around Europe, basically France, U.K., and Austria, in 1867 was the one and only exceptional event. The 47 day voyage, which is quite a long period then, had great effects on the Ottoman society, and the return of the sovereign was celebrated in all over the country for three days and three nights.

In the article, some information on the celebrations due to the return of the sultan held in İstanbul and all over the country has been given. Also, the cronological summary of the voyage of the encyclopaedic information from the history books and several historical novels has been presented. In other words, some information on poetic works of the voyage which were written by the then poets for the return of the sultan has been given, and a sample *kaside* by Süleyman Hayri Efendi has been presented as a transcribed text of poetic history.

KEY WORDS

Voyage around Europe, Abdülaziz, poetic history, celebrations

GİRİŞ

Osmanlı sultanlarının muasır Avrupalı yöneticiler ve ülkelerine olan ilgilerinin tarihi epeyce eskidir. XVIII.yüzyılın ikinci yarısındaki ıslahatçı hükümdarların münferit teşebbüslerini¹ bir tarafa bırakırsak XIX yüzyıl başlarından itibaren ilginin daha da arttığını görürüz. III. Selim'in daha şehzadeliğinde Fransa kralı XIV. Loius ile mektuplaşmaları (Uzunçarşılı, 1938), II. Mahmut'un yoğun olarak bazı Avrupa ülkelerine öğrenci gönderme hareketi

¹Örneğin ileri görüşlü, ilim ve fikir sahiplerini koruyan bir hükümdar olan III. Mustafa Prusya Kralı Büyük Frederick'in başarılarının sırlarını merak ediyordu. Bir rivayete göre astrolojiye de meraklı olan Sultanın, 1763 (1177) yılında Prusya'ya elçi olarak gönderdiği Ahmet Resmî Efendi'den Prusya kralı nezdinde bazı talepleri olmuştu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.IV/1, Ankara 1978, s.341-343. Daha önce Viyana elçiliği de yapan Ahmet Resmî Efendi'nin sefaretleleriyle ilgili bkz. Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Ankara 1992, s.102-105

bunun tipik örnekleridir. Ancak bunların hiçbiri sultan Abdülaziz'in seyahatine kadar bir Osmanlı hükümdarının herhangi bir Avrupa ülkesini birebir ziyareti seviyesine yükselmemiştir. Daha doğrusu bu tarihe kadar Osmanlı sultanlarının ne Avrupa ne Asya'da bir ülkeyi resmi veya gayriresmi ziyareti söz konusudur.

Bu bakımdan Abdülaziz'in seyahati Osmanlı tarihinde bir "ilk"tir ve her şeyden önce ilk olmanın önemini taşımaktadır.

Abdülaziz'in seyahatinin görünürdeki sebebi Fransa imparatoru III. Napoleon tarafından davet edildiği Milletlerarası Paris Sergisine² katılma arzusudur. Ancak seyahatin İngiltere'ye kadar uzanması, gerek Devletin kendi iç durumu, gerek bu ülkelerle ilişkileri dikkate alındığında başka bazı nedenlerin de ziyarette rol oynadığının kabulünü gerektirir: Gerçekten bu sırada ziyareti gerçekleştiren Abdülaziz'in taht-ı riyasetindeki Osmanlı Devleti, Balkanlardaki topraklarında şiddeti tedricen yükselen bir dizi ayrılıkçı hareketlerle karşı karşıyadır. Sırbistan, Karadağ, Hersek, Bulgaristan gibi Türk hakimiyetindeki Balkan coğrafyasında süregelen milliyetçi direnişlere bir de Girit bunalımı eklenmiş, bunların hemen hepsi Avrupa'da siyasî alanda bu devletler nazarında destek bulmuştur. Balkanlardaki iç gerginlikler karşısında yeni bir Rus müdahalesine engel olmak, devletin Rumeli'deki etnik huzursuzlukları izale etmeye yönelik tezini Avrupalı yöneticilerle yüz yüze müzakere etmek ve söz konusu meselelerin Osmanlı Devleti lehine çözümlenmesini kolaylaştıracak bir zemin hazırlamak için böyle bir gezi bulunmaz bir fırsattı.

Bunun yanında ziyarete ev sahipliği yapan her iki devlet yoğun Müslüman kitleleriyle meskun sömürgelere sahipti ve bunlardan Fransa'nın Cezayir, İngiltere'nin Hindistan Müslümanlarıyla başı dertteydi."Halife" sıfatıyla tüm Müslümanların hamisi durumundaki Osmanlı sultanının ziyaretinin bu ülkelerin ayaklanan kitlelerle ilişkileri üzerinde de müspet yansımaları olacaktı. İşte karşılıklı menfaatler beklenen bu seyahat, Sadrazam Âli ve Hariciye Nâzırı Fuad paşaların hem Padişahı teşvik, hem de III: Napoleon ve Kraliçe Victoria'nın davetlerini temin etme hususundaki büyük gayretleriyle gerçekleşmiştir.

ABDÜLAZİZ'İN SEYAHATI

Sultan Abdülaziz'in 21 Haziran 1867 (18 Safer 1284)'de başlayan seyahatine kalabalık bir heyet iştirak ediyordu: Veliht Murad Efendi (V. Murad), Şehzade Abdülhamid Efendi (II. Abdülhamid), padişahın büyük oğlu Yüsuf İzzeddin Efendi, kısa süre sonra şeyhülislam olacak olan hâce-i sultan Hasan Fehmi Efendi, eski sadrazam Hâriciye Nâzırı Keçecizade Fuad Paşa, başmabeynci Hüseyin Cemil Bey, mabeyn başkâtibi Mehmed Emin Bey, II.

² Dönemin kaynaklarında "sergi" veya "ekspozisyon" olarak ifade edilen etkinliğin bugünkü uluslararası fuar karşılığı olduğunu belirtmek gerekir.

mabeynci Hâfız Mehmed Bey,³ müstakbel sadrazam divân-ı hümâyün baş tercümanı Ârifî Bey, mabeyn ikinci kâtibi Halîmî Efendi⁴ bunlar arasındaydı. Yine Fransa sefiri mösyö Boure ve İngiltere Sefareti baş tercümanı da davet sahiplerini temsilen padişahın maiyetinde yer almışlardır (Halîmî Efendi, 1335, s. 91).

21 Haziran Cuma günü Cuma namazını Ortaköy Camisinde kıldıktan sonra Beşiktaş Sarayına geçen Abdülaziz, saray önünde bekleyen Sultanîye vapuruyla yola çıkmıştır. Kafileyi Pertev Piyâle vapuru ile Fransız sefîre tahsis edilen bir diğer gemi ve bazı zırhlılardan oluşan küçük bir filo takip ediyordu (Halîmî Efendi, 1335, s.92). Buradan büyük bir törenle uğurlanan Sultan, ertesi gün Çanakkale Boğazı'ndan her iki taraftan atılan toplarla selamlanarak geçti ve Boğaz çıkışında Fransız donanmasınca karşılanıp yine top atışlarıyla selamlandı. Girit meselesi sebebiyle Yunanistan ile muhasamata rağmen 24 Haziran'da Mora açıklarından geçen Sultan, 25 Haziran'da Sicilya'da Messina Limanına ulaştı. Burada küçük bir İtalyan donanmasınca karşılandı ve 28 Haziran'da Napoli'ye vardı. Bir gün sonra Fransa'nın Toulon Limanına çıkan Abdülaziz, Fransız donanmasının büyük töreniyle istikbal edildi. Bundan sonraki yolculuğuna trenle (kara vapuru)⁵ devam eden sultan ve maiyeti, Marsilya üzerinden 30 Haziran'da (27 Safer) Paris'in Lyon garına ulaştılar. Sultan, İmparator III. Napoleon tarafından garda karşılandı ve iki hükümdar büyük nümâyîş içerisinde Tuileries Sarayına gittiler (Halîmî Efendi, 1335, s.93).

Daha sonra ikametine ayrılan Elysee Sarayına yerleşen Abdülaziz'in Paris'teki ikameti 10 gün sürdü. On günlük süre içerisinde bu sırada Paris'te bulunan Çar II. Aleksandr'la görüşmesi de dahil olmak üzere bazı temaslarda bulunmuş, davet edildiği beynelmilel serginin açılışına katılmış, Paris'in kayda değer yerlerini gezmiştir.

III. Napoleon tarafından 10 Temmuz'da Paris'ten uğurlanan Abdülaziz, seyahatinin ikinci durağı İngiltere'ye hareket edip maiyetiyle Boulogne'de

³ Kısa süre sonra baş mabeynciliğe yükselen Hâfız Mehmed Bey, Abdülaziz dönemini içeren bir eser kaleme almış, seyahate dair geniş bilgi vermiştir: **Hakâyıku'l-Beyan fi Cennet-mekan Sultan Abdülaziz Han**, İstanbul, 1324

⁴ Daha sonra Mabeyn baş kâtibi olan ve seyahat süresince tercümanlık görevi üstlenen Halîmî Efendi'nin bu seyahate dair "Sultan Abdülaziz Han Hazretlerinin Avrupa Seyahatnamesi" isimli bir de rûznâmesi vardır. Oğlu Mülgâ Muhacir'in Komisyonu üyelerinden Behcet Bey tarafından hükümdara hediye edilen eser daha sonra Necip Âsım tarafından elde edilerek **Tarih-i Osmâni Encümeni Mecmuası (TOEM)**'nda neşredilmiştir: "Cennet- mekan Firdevs-i Âşiyân Sultan Abdülaziz Han Hazretlerinin Avrupa Seyahatnamesi", **TOEM**, IX-X, no.49-62 (Nisan 1335- haziran 1337). Yine dönemin Deavî Nâzırı Ömer Fâiz Efendi'nin bir Ruznâmesini Cemal Kutay kullanmıştır: **Avrupa'da Sultan Aziz**, Şile Matbaası, İstanbul 1970, s.49-110. Biz Halîmî Efendi'nin Ruznâmesi ile Hafız Mehmed Beyin yukarıdaki eserini kullandık.

⁵ Ruznâme'de ve diğer bazı kaynaklarda şimendifer yerine genellikle "kara vapuru" ismi tercih edilmektedir. Bkz. Halîmî Efendi, s.94 vd.

yeniden gemilere geçerek İngiltere'nin Dover Limanında karaya çıktı. Burada Gal Prensi Edward tarafından "icra-yı şehrayin"le karşılandı.⁶ Demir yoluyla Londra'ya ulaşan Sultan Kraliçe Victoria ile görüştüktan sonra ikametine ayrılan Buckingham sarayına yerleşti. Londra'daki 11 günlük ikameti süresince bazı resmi davetlerde, kabullerde bulunan Abdülaziz, Avam Kamarasında milletvekillerinin müzakerelerine katıldı. Kraliçeyle beraber İngiliz donanmasının bir tatbikatını izledi. Portsmouth ve diğer bazı tersaneleri gezdi. Belediye sarayında Londra fahri hemşehriliğini kabul etti. İki yıl önce vefat eden Türk dostu Başvekil Palmerston'un evine giderek ailesini ziyaret etti ve bu ziyareti halk nazarında büyük tezahürat gördü. Posta işletmeleri ve bazı bankalarda incelemelerde bulunan Sultana, Kraliçe tarafından İngiltere'nin meşhur "dizbağı (jiradır)" nişanı da verilmiştir.

23 Temmuz'da Londra'dan ayrılan Osmanlı sultanı trenle tekrar Dover'e, buradan tahsis edilen vapurlarla Fransanın Calais limanına gelmiş, yine hususi bir trenle Belçika, Prusya üzerinden Viyana'ya hareket etmiştir. Brüksel istasyonunda Belçika Kralı II. Leopold tarafından karşılanıp şerefine verilen öğle yemeğine katılan Abdülaziz, öğleden sonra yoluna devamla 25 Temmuzda Ren üzerinden Koblenz'e (Coblentz)⁷ ulaşmıştır. Bir Prusya şehri olan Koblenz'de Prusya kralı I. Wilhelm⁸ ve kraliçe tarafından törenle karşılanmış ve geceyi burada geçirip ertesi gün Rhein nehri üzerinde bir gezintiye katıldıktan sonra uğurlanmıştır. Bavyera üzerinden yolculuğunu sürdüren Sultan ve kafilesi, 28 Temmuz Pazar günü Viyana'ya ulaşmış ve Avusturya- Macaristan imparatoru⁹ Fronçois-Joseph tarafından istasyonda karşılanmıştır. İkametine ayrılan Sechoenbrunn Sarayı'nda 3 gün misafir olan Abdülaziz, bu 3 gün içerisinde bir

⁶ Ruznâme'de (s. 94), kraliçe Viktorya'nın oğlu Prens Alber olarak gösterilirse de bu bilgide bir yanlışlık olmalıdır.

⁷ Kuzey Prusya'da bir şehir. Aslında Abdülaziz Paris'te iken Prusya'nın Paris sefiri tarafından resmen Berlin'e davet edilmiş, ancak bu davet geri çevrilmişti. Kralın Berlin'den 460 km. mesafede krallığın öbür ucundaki Koblenz'e kadar gelip Sultanı karşılaması ve Onunla görüşmesi seyahatin Avrupadaki Prestiji bakımından dikkat çekicidir.

⁸ Bu tarihten üç yıl sonra Fransa ile giriştiği harbi kazanarak Alman birliğini gerçekleştiren ve Almanya imparatoru olan Wilhelm'in Sultanı karşılamak amacıyla tertiplediği resmî geçid sırasında Abdülaziz'in kendisini tebriki üzerine: "-Ben bu orduyu Fransa'ya karşı hazırladım!" dediği rivayet olunur.

⁹ Abdülaziz'in seyahatinden kısa süre önce (8 Şubat 1867) bu büyük Orta Avrupa Devleti, Avusturya İmparatorluğu ve Macaristan Krallığından oluşan birleşik bir devlet haline dönüşmüştü.

takım incelemelerde bulunduktan¹⁰ sonra nehir vapuruyla Tuna üzerinden yoluna devam etmiş ve 31 Temmuz'da Peşte'ye gelmiştir.¹¹

Peşte'de Macar ileri gelenleriyle birlikte Tuna valisi Mithat Paşa tarafından karşılanan Abdülaziz, geceyi burada geçirdikten sonra ertesi günü şerefine verilen öğle yemeğine katılıp Macar devlet erkaniyla görüşmüş ve akşama doğru yoluna devamla bir gün sonra yani 3 Ağustos 1867 (2 Rebiülahir 1284) Cumartesi günü Orsova üzerinden Vidin'e ulaşmıştır. Gece burada konaklayan Sultan ertesi günü Tuna vilayetinin merkezi Rusçuk'a gelmiş, burada Sadrazam Âli ve serasker Mütercim Rüşti paşalarca karşılanmıştır. Ayrıca şehrin modern görünüşünü beğenmiş ve gayretlerinden dolayı Mithat Paşayı kutlamıştır. Memleketeyn (Romanya) beyi Şarl (Charles) da burada Hükümdarın huzuruna çıkmıştır. 6 Ağustos Salı günü Rusçuk'tan trenle Varna'ya hareket eden Abdülaziz, Varna'da birkaç saat istirahatten sonra daha önce kendisini Fransa'ya götüren Sultâniye yatına geçerek geri kalan yolculuğuna yine denizden devam etmiş ve 7 Ağustos Çarşamba günü İstanbul'a dönmüştür.¹²

Bu seyahatin neticeleri, özellikle siyasi sonuçlarına dair uzun uzadıya tartışmayı yazının kapsamı dışında görüyoruz. Ancak şu kadarına işaret etmek gerekirse o da Avrupa'ya nispetle Osmanlı devletinin ne derece geri kaldığını sultan Abdülaziz'in kendi gözleriyle görmüş olmasıdır. Seyahatle ilgili olarak sadarete gönderilen beyânatta bu tespite açıkça yer verilmiştir.¹³

SEYAHATİN OSMANLI DÜNYASINDAKİ YANKILARI

Sultan Abdülaziz'in bir Osmanlı hükümdarı olarak Avrupaya gerçekleştirdiği bu ilk ve tek seyahatin ev sahibi ülkeler cephesindeki izleri ve yansımaları da belki incelemeye değer. Ancak burada sadece Osmanlı dünyasındaki akislerine dair özet bilgi vermekle yetiniyoruz. Gerçekten büyük merasimle uğurlanan Osmanlı Sultanının dönüşü de muhteşem oldu. Daha 3

¹⁰ "...ve evkat-ı sairede dahi zatı-ı şahane mülkçe ve milletçe hayırlı ve menfaatli olan yerleri gezip, muayane ederek ..."Halimî Efendi, s.98

¹¹ Macaristan Krallığının başşehri olan Buda-Peşte 1526'dan 1686'ya kadar Türk hakimiyetinde kalan ve vaktiyle, bir Osmanlı beylerbeylik merkezi olan bu büyük şehre Abdülaziz'in şimdi misafir olarak gelişi bu seyahatin en hazin taraflarından biri olsa gerektir.

¹² Abdülaziz'in Avrupa seyahatine dair ansiklopedik yada ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: İ. Hami Dânişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul 1972, C. IV, s.216-222; Ali Kemali Aksüt, **Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati**, İstanbul 1944, s.82-235

¹³ "...Beyandan müstağni olduğu ve her tarafta görüldüğü vechile medâr-ı kıvam-ı düvel olan esbâb-ı zahire ki beyne'l-ahâli ulûm ve maârif-i nâfiannın intişarı ve turuk u me'abirin tekessürü ve kuvve-i berriye ve bahriyenin intizamı ve umûr-ı maliyenin te'min-i itibarı hususlarından ibarettir. Bunların bir yandan terakkî ve tevessü'üne tarafımızdan kemakân himmet ve ikdam olunacağı gibi kâffe-i vükelâ ve memurîn câniblerinden dahi dâire-i vazifeleri dahilinde olarak bezl-i mesai olunması kat'iyyen matlûbum idüğü... cümleye ilan olunur." Halimî Efendi, s. 101-102

Ağustos Cumartesi akşamı Vidin kalesi önüne ulaştığında burada yerel yöneticiler, askerler ve halkın büyük tezahüratıyla karşılanmıştı. Adına görkemli bir “şehrâyin” tertiplenen Sultan için kale kandillerle aydınlatıldı, havai fişek, tüfek ve top atışları yapıldı.¹⁴ Padişah burada mektep çocukları ve muhtaçlara ihsanlarda bulundu.¹⁵ Tuna Vilayetinin merkezi olan Ruscuk'taki karşılama daha tantanalı oldu. Zirâ Sadrazam ve Serasker de Sultanı karşılamak için burada bulunuyorlardı. Buradan Varna'ya kadar takip edilen demiryolu güzergâhında halk yollara dökülerek yol boyunca şenlik alanına çevirdiler.

Ancak esas şenlikler, Sultanın yatıyla Karadeniz boğazına girişiyle başladı. Boğaz boyunca sağlı- sollu mevzilenmiş tabyalardan atılan toparla selamlanan hükümdar, bütün vükela, devlet erkânı, sefirler ve ruhânî reislerle birlikte gemileri dolduran mektep çocukları ve kalabalık halk kitleleri tarafından karşılandı.¹⁶ İstanbul, Boğaziçi ve Üsküdar kıyılarını dolduran kalabalık halk gurupları, mektep-medrese öğrencileri ve sahil boyunca guruplar halinde yerleştirilen askerlerin “padişahım çok yaşa” nidaları ve selam atışları arasında Beşiktaş sarayı önlerine gelen Abdülaziz vapurdan “yedi çifte kayık-ı hümâyûnlarına süvâr” olarak saraya girdi. Fakat “şehrâyin” ve kutlamalar üç gün boyunca sürdü. İstanbul'un Beyoğlu tarafları, Tophane ve Boğaz içi semtleri, Dolmabahçe sarayı ile birlikte devlet ileri gelenlerinin sahillerdeki konakları, “bütün dağlar ve bağlar ve bahçeler” kandiller ve fenerlerle süslendi, havai fişek şenlikleriyle şenlendirildi.¹⁷ Şenlikler ve kutlamalar esnasında sadece İstanbul ve merkez ilçelerindeki zabıta merkezlerinin “kanâdil” masrafı 53 731 kuruşu bulmuştu.¹⁸

¹⁴ “...Vidin Kal'ası önüne muvasalat ve lenger endaz-ı ikametle zât-ı hazret-i pâdişahâne dışarı teşrif ve tanzim olunan konakta beytütet olunarak ve ol gece ve ertesi dahî nice nice kanâdil ikadıyla yezyin ve fişenk ve tüfenk ve top endahtıyla şehrâyin icra edilerek...” Halîmî Efendi, s. 99

¹⁵ İhsan olunan ‘atıyyenin taksimi ile ilgili Tuna Valiliğinin tahrîrâtı: **BOA**, irade-i dahiliye, no. 39696

¹⁶ Padişahı karşılayacak halkı taşıyacak gemilerin bir kısmı liman işletmeleri Riyasetince gemi sahiplerinden kiralanmıştı. Örneğin, bu amaçla kiralanana altı vapurun icar bedeli olan yüz seksen (yüzlük) mecdiye altını Zaptiye Nezareti veznesinden vapur sahiplerine ödenmişti. **BOA**, irade-i dahiliye, no. 39953 ve ekleri

¹⁷ “...Yevm-i mezkûrda teşrif-i mes'adet- redif-i hümâyûnun şeref-i vuku'u keyfiyeti dârü'l-hilafetü'l-'ulyâya bâ-telgraf tebşîr buyurulmuş olduğundan ol rûz-ı firûzda kâffe-i vükelâ-yı fiham ve me'mûrîn-i benam hazerâtıyla hademe, bendegân ve düvel-i fâhîme süferâsı ve milel-i mütenevvia rû'esası ve mekâtib-i rüştiye ve sair etfal-i zükûr ve inâsı müte'addit vapurlarla takım takım istikbal ederek ve Boğaz içi ve Dersaadet ve Üsküdar sevahili bütün ahali ile mâlâmâl olarak...” Halîmî Efendi, s.100

¹⁸ **BOA**, irade-i dahiliye, no. 39936

Padişahın dönüşü şerefine tertiplenen kutlamalar sadece İstanbul ile sınırlı kalmadı.¹⁹ Gelişinin mahalli yetkililere telgrafla duyurulmasıyla Arnavutluk'tan Lübnan'a, Bosna'dan Hicaz'a tüm Osmanlı dünyası şehráyinlerle renklendi.²⁰ Valilikler ve mutasarrıflıklar başta olmak üzere mahallî eşraf ve ayânın bu seyahat ve dönüşü tebrik eden telgrafları payitahta yağmaya başladı. Bunlardan dönemin Mekke-i Mükerrerme emiri Abdullah tarafından gönderilen, mahallin tüm ulema ve meşâyihince imzalanıp mühürlenmiş Arapça tebrik mazbatası hayli ilginçtir.²¹ Mahallî yöneticilerin tahrîrâtında ve düzenlenen kutlama mazbatalarında üç gün üç gece süren şenliklerin proğramı da -bazen özet olarak bazen ayrıntılı bir biçimde- yer almaktaydı. Bir örnek olmak üzere Hersek'te kutlamalar mutasarrıflık merkezi Mostar'da padişah'ın İstanbul'a avdetinden bir gün sonra 8 Ağustos Perşembe günü sabahı 21 pâre top atışıyla başladı ve top atışları günde beş vakit üzerinden üç gün boyunca devam etti. Aynı gün mutasarrıflık makamında düzenlenen resmî merasimde "düvel-i muazzama konsolosları, memûrîn-i askeriye ve mülkiye, azâ-yı mecâlis, vücûh ve mu'teberân-ı memleket" resmî kıyafetleriyle tebriklerini sundular. Bu kadro aynı gün akşam hükümet konağındaki kutlamalara da katıldılar. Şehir halkı coşku ve hoşnutluk içerisinde tüm dükkan ve evlerini kandillerle donatıp sevinç gösterilerini izhar ettiler. Hükümet konağı ile karşısındaki Yeni Kale'den her gün havai fişekler atıldı, rengarenk maytablar yakıldı. Kaledeki bir tabur asker atış gösterileriyle geceye heyecan kattı ve eylenceler gece saat dörde kadar devam etti. Ertesi Cuma günü törenlere Müslüman ve Gayrimüslim cemaatlere mensup mektep öğrencilerinin kutlamaları damgasını vurdu ve merasime katılan her kese yemek verildi. Akşam da şehrin mahallî yöneticileri ve ileri gelenlerine Askerî musika tarafından mükemmel bir konser verildi. Bunu ilk günküden daha görkemli havai fişek gösterileri izledi. Tüm "çarşı ve esvak" kandilleri donatılıp aydınlatıldı. Kutlamalar, üçüncü gün "kışla-yı hümayun meydanı"nda devam

¹⁹ Mesela bkz. Bosna, Edirne, Erzurum, Ankara, Konya valilikleri ile sakız mutasarrıflığının tahrîrât ve tebrik mazbatalarını havi Dahiliye Nezareti Tezkeresi: **BOA**, irade-i dahiliye, no. 39428 ve ekleri; Filibe ve Tekfurdağı Sancağı mutasarrıflıklarının tahrîrât ve mazbataları: **BOA**, irade-i dahiliye, no. 39351; Trabzon, Edirne, Hüdavendigâr, Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetlerinin tebrik mazbataları: **BOA**, irade-i dahiliye, no. 39351; Cebel-i Lübnan ahalîsinin kendiliğinden düzenlediği şehráyine dair Dahiliye Nezareti tezkeresi, **BOA**, irade-i dahiliye, no. 39446

²⁰ Aslında bu duyuruyla birlikte Mahallî yetkililerden Sultanın dönüşü münasebetiyle üç gün üç gece "şehráyin icrası" da istenmekteydi. Hatta, cezasının çoğunu tamamlamış suçlularla hafif suçlar (cünha)dan mahkum olanlar için kısmî bir af çıkarılmıştı **BOA**, irade-i dahiliye, no. 39341. Mahallî idarecilerin cevabî telgraflarında söz konusu affın tatbik edildiği de itina ile vurgulanmaktadır. Meselâ bkz. Prizren'den Afif Bey'in 31 Temmuz 1284 tarihli telgraftı: **BOA**, irade-i dahiliye, no.39345

²¹ Dualarla başlayıp âminlerle biten, bölgenin tüm ulema ve meşâyihinin imza ve mühürleriyle çevrelenmiş mazbata metni için bkz. **BOA**, irade-i dahiliye, no. 39420

etti. Sabah tüfek atışlarıyla başlayan program at yarışlarıyla sürdü. Akşam şehir aydınlatıldı, havai fişek ve atış talimleri yapıldı.²²

Ülke sathındaki bu genel kutlamalar yanında Abdülaziz'in Avrupa seyahatini ebedileştiren birincisinden daha anlamlı ve önemli faaliyet, dönemin bazı şairleri veya aynı zamanda birer şair olan ulemâ ve meşâyîhi ile kalem erbabı memurlarınca yazılan manzum eserler oldu. Sultanın gezisi ve dönüşünü övgüyle tasvir eden ve çoğu kasîde tarzında kaleme alınan bu şiirlerin bir kısmı muhtevası açısından birer "manzum tarih" niteliği taşıdığı gibi dil ve üslubu bakımından da birer edebî üründür. Büyük çoğunluğu Türkçe yazılmıştır. Ancak içerisinde Arapça ve Farsça kaleme alınanlar da mevcuttur. Örneğin Şeyh Yüsuf Efendi el-Esîr'in on beş beyitlik Arapça kasidesi²³ ile dönemin Takvimhane-i Âmire baş musahhihi Necmeddin Efendi'nin kendi talik hattıyla yazdığı on sekiz beyitlik Farsça manzumesi²⁴ bu cümledendir.

Türkçe şiir yazarlar arasında, ilk olarak dönemin Divan-ı Muhasebât üyelerinden Hacı Emin Bey, eski Çıldır kaymakamı Gâlip Paşa, zaptiye mektupçusu Tâhir Bey, Evkâf-ı Hümâyûn Nazareti mektupçusu Hakkı Bey ve müttelizân-ı şuarâdan Hayri Efendi, Bâbîâli duacısı (Hoca) Hayri Efendi, eski Burdur kaymakamı Râşid Efendi, Bâbîâli mütercim-i sânisî Hâlis Efendi, mevâlîden Sâid Efendi ve Hoca İbrahim Re'fet Efendi, Defterhane-i Âmire ketebesinden Re'fet Efendi, Yenikapı Mevlevihanesi dervîşânından İzzet Dede,²⁵ Evkaf Mektûbî Odası telhîsât mümeyyizi Sîret Efendi'nin isimlerini sayabiliriz.²⁶ Adı geçen kalem erbâbının yazıp arz eyledikleri şiirler karşılığında taltif gördüklerini, bir takım hediye ve ihsanlara nail olduklarını da görüyoruz: Mesela bunlardan Hakkı Beyin önceden sahip olduğu beşinci derece nişanı dördüncü rütbeyle tebdîl edildiği gibi, Said Efendiye iki bin beş yüz, Hayri Efendiye üç bin, Hoca Hayri Efendi ve Râşid Efendiye iki bin beşer yüz, Sîret ve Necmeddin efendilere biner, Hoca İbrahim ve Re'fet Efendiye yediyüz elli, İzzet Dedeye beş yüz ve diğerlerine de aralarında münasip şekilde taksim edilmek üzere üç bin iki yüz elli kuruş "atıyye-i seniyye" ihsanı münasip görülmüştür.²⁷

Yine Padişahın dönüşü şerefine kasîde ve şarkılar yazan sadaret mektupçusu Kenan Bey'e yirmi beş bin kuruş ihsanı, Meclis-i Vâlâ baş katibi Mahmud Beye ikinci rütbeden Mecidî nişanı, Dâr-ı Şûrâ baş katibi Nüzhet Efendiye dördüncü rütbeden Osmânî nişanı verilmesi uygun görülmüştür.²⁸

²² Hersek Mutasarrıfının Bosna Valiliğine 30 Temmuz 1284 (11 Ağustos 1867) tarihli tahrirâtı; **BOA**, irade-i dahiliye, no. 39446 ve ekleri (bkz. Ek:1)

²³ **BOA**, irade-i dahiliye, no:39446 melfûfu

²⁴ **BOA**, irade-i dahiliye, no:39341

²⁵ İzzet Dedenin son beytinin her iki mısrasıyla ayrı ayrı tarih düşürdüğü kısa manzumesi ve bunun sadarete vusûlü için Mevlevihâne şeyhi Salahaddin el-Mevlevînin yazdığı 5 Rebiülâhîr 1284 tarihli ârizasına dair bkz. **BOA**, irade-i dahiliye, no:39341,

²⁶ aynı belge

²⁷ **BOA**, irade-i dahiliye, no: 39352

²⁸ **BOA**, irade-i dahiliye, no: 39352

Hadîkatü'l-Ahbâr muharriri Halil Hûri Beyin manzumesine iki bin kuruş atıyeye verilmiş, Galatasaray Mekteb-i Rüştîyesi muallim-i evveli Rüstem ve Safa beyler yazdıkları manzum tarihlerden dolayı tebrik ve taktir edilmişlerdir.²⁹

Verdiğimiz örneklerden, Abdülaziz'in Avrupa seyahati ve dönüşünü anlatan yukarıda bir ikisini zikrettiğimiz mensur rûznâmelere³⁰ nazaran manzum olarak kaleme alınmış eserlerin sayıca hayli fazla olduğu görülmektedir. Bunda şiirin ifade gücünün tesiri de belirleyici olsa gerektir. Söz konusu manzumeler çok geniş kesimlere mensup kalem erbabı tarafından inşa edilmiştir. Bunlar arasında özellikle eski Burdur kaymakamı Mehmet Râşid Efendinin:

*Zıll-i memdûd- "ı hüdâ-yı müste'an Abdülaziz
"Gevher-i mahmûd-ı şâhân-ı cihan Abdülaziz" beytiyle başlayıp,
"Müjde verdim âleme Râşid didim târih tâm*

Gezdi mülk-i Avrupayı geldi hân Abdülaziz (1284)" son beytiyle tarih düşürdüğü uzun (93 beyitlik) kasidesi³¹ ile Tâhir Beyin:

*"Âfitâb-ı saltanat-ı şâhâne devr ü zaman
Revnak-efza-yı adâlet nûr-ı çeşm-i bendegân" beytiyle başlayıp
"Avrupa'yı cümle seyr idüb Şehinşah-ı zaman*

Geldi İstanbul'a buldu cism-i âlem rûh u cân" beytiyle sona eren 49 beyitlik kasidesini³² zikretmek gerekir.

Bunlara bir örnek olarak burada yukarıda adı geçen Süleyman Hayri Beyin³³ kasidesinin tam metnini vermek istiyoruz. Kaside sahibi Kayseri Tavuslun köyü eşrafından Abdülkadir Efendi ile Nevşehir'li Damat İbrahim Paşa ahfadından Fatma Hanımın oğlu olarak 1844 (1260) tarihinde Nevşehir'de doğmuş, küçük yaşta İstanbul'a gelerek on iki yaşında eski sadrazam Mustafa Reşit Paşanın delaletiyle Enderûn Mektebine kaydettirilmiştir. Buradaki tahsiliyle birlikte Darülfünunda da bazı derslere devam eden Hayri Bey ilk memuriyetine yine Enderûn'da mektep hademeliği ile başladı. Bir ara adı geçen mektebin inşâ muallimliğinde bulundu ve daha sonra Sultan Abdülaziz'e takdim ettiği kasidelerle dikkati çekti. 1871 (1288)de takdim ettiği bir kaside üzerine 500 kuruş maaşla Rûsûmât Emaneti tahrîrât memurluğuna tayin edildi. Kısa bir süre Yanya'da jurnal müfettişliğinde bulunduktan sonra 1874 (1291)de 2 000

²⁹ BOA, irade-i dahiliye, no: 39370

³⁰ Bkz. Dipnot: 4

³¹ BOA, irade-i dahiliye, no: 39341 melfûfu

³² BOA, irade-i dahiliye, no: 38341 melfûfu

³³ Sultan Abdülaziz'e şiir yazan diğer Hayri Bey, Ayaş'lı Salih Hayri Efendi olup "Türk Hayri" adıyla maruftur. 1840 (1256)da icra olunan sûr-ı hümâyunda kendisine "hâcegân"lık rütbesi verildiğinden Hoca Hayri Efendi olarak da bilinmektedir. 1877 (1294)de vefat eden Hayri Efendinin epeyce şiiri varsa da İbnülemin'e göre bunlar toplanmamıştır. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, İstanbul 1969, C. I, s. 615-618

kuruş maaşla Rüsûmât Emâneti Muavinliği refikliğine terfi olundu. 16 Ekim 1876 (27 Ramazan 1293)da Basiret gazetesinde Hersek meselesine dair yazdığı bir makale, Rus sefiri İgnatief'in şikayetine sebep oldu ve Sadrazam Mütercim Rüştü Paşanın emriyle 300 kuruş maaşla Kayseri'ye nefy olundu.

Kayseri'deki sürgün hayatı süresince başka bazı talihsizlikler de yaşayan Hayri Bey'in menfası Kayseri mutasarrıfınca Yozgat'a tahvil olundu. Ancak 1882 (1299)da affedilerek İstanbul'a dönüşü sağlandı ve eski memuriyetine iade olundu. 3 Mart 1892 (3 Şaban 1309)de Kadıköy'deki evinde vefat etti.³⁴ Farsça gramer kurallarını özetleyen Levhatü'l- Kavâid, doğacak çocuklar için "isim ve mahlâ"lar içeren Hayri Bey Kütüğü,³⁵ Mesnevînin bir kısmının manzum çevirisi olan Mesnevî Tercemesi ve daha bazı telifâtı³⁶ olan Hayri Bey kaside, gazel, şarkı ve beyitlerini Güvâh-ı Dil'de toplamış ve bu eseri 1874 (1291)de basılmıştır.

Abdülaziz'e kaside yazmakta usta ve alışkın olduğu bilinen (İnal,1969, I/621) şairin aşağıdaki manzumesinin kısmî transkripsiyonunda kasidenin Sultan'a takdim edilen Arşivdeki metnini esas alıyoruz. Kırk beyitlik kasideyle ilgili burada her hangi bir tahlil yapmayı konu dışı buluyoruz. Ancak hiç olmazsa şairin, manzumenin son beytinin her iki mısrasıyla iki ayrı "tam tarih"³⁷ düşürme ustalığı gösterdiğini belirtmek gerekir.

³⁴ Hayri Bey'in biyografisi için bkz. İnal, C.I, s. 620-622; Bursalı Mehmet Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul 1972, C.II, s. 177-178

³⁵ Belirli tarihler arasında doğacak çocuklar için ebced hesabıyla otuzar isim ve mahlâ içeren "kütük" ile Hayri Beyin adı neredeyse özdeşleşmiştir. Nitekim kendisi, eserin manzum mukaddimesinde:

"Kütüğündür beni ihya edecek

Namımı haşredeki ibkâ edecek" dediği gibi, vefatı üzerine dönemin şairlerinden

İsmail Safa Bey de şu kıtayı söylemiştir:

"Mesneviyi çalıştı tercemeye Hayri Bey

Dinle neyden dedi, çok geçmedi çaldı düdüğü

Şecere-i ömrü hazân ber-zede-i merk oldu

Yâdigârı olarak âleme kaldı kütüğü"

³⁶ Se-zebân Hayrî'l- Lügat, Âdâbü'l- Mülûk, Âdâbü'l- Üdeba, Bahrü'l- Kâfiye isimli basılmamış eserleri de vardır. İnal, I/ 621- 622; Bursalı Mehmet Tahir, II/177.

³⁷"Tarih düşürme", ya da "tarih söyleme" eski dönemde edebî sanatların bir parçası olup Arap harflerinin sayı değerlerinden faydalanılarak belirli bir hadisenin tarihini bazı terimler veya beyitlerle ifade etme ustalığıydı. Bu şekilde belirlenen tarihler, "ma'nen tarih" olarak da adlandırılır ve kendi içerisinde "kelime tarih, tam tarih, ta'miyeli tarih, noktalı harflerle tarih, noktasız harflerle tarih, katmerli harflerle tarih, muvassal harflerle tarih, mukatta' (kesik) harflerle tarih, mükerrer harflerle tarih, beyitle tarih" gibi türlere ayrılır. İşte şair, "her mısraı birer tam tarih olan beyitle "tam tarih" düşürme sanatını kullanmıştır. Bkz. M. Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, s.493-495; C. III, s.401-402; İsmail Yakıt, **Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme**, İstanbul 1992, s.301 vd.

ABDÜLAZİZ

Niyyeti şevketlü Hân Abdülaziz'in dâimâ
Celb-i nef-i mülk ü millet def'-i ızrar-ı 'ibâd

Nutk-ı gevher bârıdır sermâye-i emn ü emân
Hükm-i 'adl âsâridir pîraye-i mülk ü bilâd

Meh gibi dâim terakkîde fûrûğ-ı şevketi
Gün be-gün olmakta nûr-ı mihr-i ikbâli ziyâd

Paris'i da'vetle teşrîf eylemekten maksadı
İttifâk-ı tâm ve tecdîd-i musâfât ü vedâd

Avrupa'yı görmemişlerdi selâtîn-i selef
Gitti bizzat eyleyüb tevfik-i Hakka istinâd

Devleteyn ile mülâkatın müsellemler nef'i hem
Hüsn-i te'sîri olur vallah u a'lem bi'r-reşâd
Bu seyâhat fâide-bahş oldu dîn ü devlete
Baldu istihkâm esâs-ı mülk-i ber-vıfk-ı murâd

Namına gâzî okunsun minber-i âfâkta
Bu seferde bir gazâ etti bilâ ceng ü cihâd

Ol hüdâvend-i hümâ-sâye binüb ikbâl ile
Açtı Sultâniye şehper ber-sebîl-i ittirâd

Lücce-i envâra müstâğrak olub Bahr-i Sefîd
Pertev-i mihr-i cemâliyle münevver her bilâd

Bahr ü berrde Hızır u İlyas oldu yâr u rehberi
Sağ u solda 'avn ü savn-ı müste'ân iki kanâd

Neşr-i envâr-ı füyûzât eyleyüb her kişvere
Her diyâr oldu kudûm-ı şevketinden müstefâd

Napoli şehri temâşâ buyrulup vapurdan
Zâbitân-ı beldeyi taltîf ile ol yem-nihâd

Doğrulub 'izz ü şerefle Tulong limanına
Oldu vâsıl hâsılı ol rehber-i rüşd ü sedâd

Her taraf ezhâr-ı günâ-gün ile tezyîn olub
Her sefine etti rengârenk bayraklar küşâd
Şevket ü iclâl ile râkib olub gerdüneye
Paris'e temür yoluyla azm idüb mânend-i bâd

Muvakkıfa binlerce ahâli cem' ile
Bin yaşa sultan du'âsın kıldılar nidâ-kâr u yâd

Etti istikbal-i fevka'l-gaye ta'zîmât ile
Yümn-i teşrifiyle haşmetlü Napolyon oldu şâd
Şânına şâyân idüb ikrâm ü fart-ı ihtirâm
Oldu memnûn zat-ı şahâne ziyâd-ender-ziyâd

Her günü envâ'-ı zevk ü şadmân ile geçüb
Sergiyi seyr ü temâşâ kıldı ber-vechi murâd

İltimas idüb Kraliçe dahi teşrîfini
Da'vete etti icâbet ol hüdâvend-i cevâd

Muntazırlardı kudûm-ı mes'adet melzûmuna
Londra halkı umûmen oldu mesrûrû'l-fuâd
Hâric-i ez-ta'rîf şenlikler ziyâfetler ile
Arz-ı kâlâ-yı muhabbet ettiler bi'l-ittihâd

Nûr-ı dîdâr-ı mülk-girdârını görmek için
Her taraftan eyledi pek çok kimesne ihtîşâd

Avdetinde Belçika, Koblanisla³⁸ Avusturyayı
Uğrayub kıldı müşerref ol şeh-i 'adl i'tiyâd

Nemçeden Tuna tarîkiyle Hisâr-ı Varna'ya
Oldu tâb-efken o mihr-efrûz iklim-i reşâd

Makdemi oldu şeref-bahş vukû'ı İstanbul'a
Pây-i tahta verdi ferr-i ferhunde-bâd

Hamdü Lillah inbisâta oldu tahvil iftirâk
Nâr-ı hicr ü iştiyâk etmişti kesb-i iştîdâd

Afitâb-ı fecr-i şâm-ı firkatın etti tulu'
Gerçi bulmuştu biraz eyyâm-ı hicrân imtidâd

³⁸ Kuzey Prusya'daki Koblenz bölgesi

Hâkipâyile cila buldu ‘uyûn-ı bende-gân
 Mihr-i dîdâr ile pür-nûr oldu çeşm i‘timâd
 Dîdeler rûşen yine ol mâh-ı tâbânı görüp
 ‘Âlemin güldü yüzü güller gibi oldu küşâd

Gözleri çerhin kamaştı pertev-i kandîlden
 Fark olunmaz rûz-ı rûşenden şeb-târ u sevâd

Âsumân indi yere yâhud göğe çıktı zemîn
 Alem-i bâlâya aksetti şu‘a-i şu‘le-zâd

Şöyle tezyîn etti sahil-hanesin sadr-ı güzîn
 Ravza-i cennet gibi her kûşesi bir bâğdâd

Muntazam gâyet mükellef bir ziyafet verdi kim
 Sâye-i şâhânedede ol âsaf-ı âlî-nijâd

Cümle med‘uvvîn olub dilr-i aheng ü tarab
 Nî‘met-i elvân ile nâsım ne kâbil i‘tidâd

Hak serîrinde ide ol şehriyâri ber-karâr
 İzd-yâd-ı ömr ü şevketle ilâ yevmü’t-tenâd

Mülkden dür olmasun zill-i hü mâ-yı re’feti
 Üstümüzden sâyesin ref‘ etmesün Rabbü’l-‘ibâd

Hayrî teşrîf-i kudûm-i hazret-i şâhâneye
 Eyledim inşâd iki tarih bî naks ü ziyâd

‘Avn-i hakla geldi Han Abdülaziz cem-cenâb (1284)
 Eyledi Paris’ten avdet Pâdişâh-ı ‘adl ü dâd (1284)

KAYNAKÇA

Aksüt, Ali Kemali; Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati, İstanbul 1969

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), İradeler Tasnifi, İrade-i Dahiliye, no: 39341, 39345, 39351, 39352, 39370, 39420, 39428, 39446, 39936, 39953

Bursalı Mehmet Tahir; Osmanlı Müellifleri, C.2, İstanbul 1972

Dânişmend, İ. Hâmi; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.4, İstanbul 1972

Gazi Ahmed Muhtar Paşa; Takvîmü's-Sinîn (Haz. Yücel Dağlı-Hamit Pehlivanlı), Ankara 1993

Hâfız Mehmed Bey; Hakâyıku'l-Beyan fî Cennet-mekan Abdülaziz Han, İstanbul 1324

Halîmi Efendi; Sultan Abdülaziz Han Hazretlerinin Avrupa Seyahatnamesi, (Yay. Necib Âsım), TOEM, C. IX-X, Sa. 49-62 (Nisan 2335-Haziran 1337)

İnal, İbnülemin M. Kemal; Son Asır Türk Şairleri, C.I, İstanbul 1969

Kutay, Cemal; Avrupa'da Sultan Aziz, İstanbul 1970

Pakalın, Mehmet Zeki; Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.I-III,

Unat, Faik Reşit; Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri, Ankara 1992

Uzunçarşılı, İ. Hakkı; Osmanlı Tarihi, C.IV/1, Ankara 1978

_____ ; "Selim III'ün Veliâhd İken Fransa Kralı Lûi XVI ile Muhabereleleri", Belleten, C.II, Sa. 5-6 (1938)

Yakıt, İsmail; Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme, İstanbul 1992

